

JUHÁSZ ERZSÉBET (ÚJVIDÉK)

„Valami leköti bennem a dalt”

Hónapok óta ismételtetem magamban nehéz sóhajok közepette: valami leköti bennem a dalt. E mondat eredetileg Kosztolányi Nerójából való, s nem valamiről, hanem valakiről van szó benne. De már annyiszor elmotyogtam magamban, hogy lassan átalakult, s függetlenedett az eredeti szövegtől. Teljesen önálló életet kezdve éli bennem a maga külön világát. Kezdetben esszé kívánt lenni az alkotói és a külvilági válságról, de a terv megvalósulatlanul porlott szét a hamuszín semmibe, a mondat pedig maradt. S maradt a válság is, kívül és belül egyaránt. S e kettős válság növekedik nap mint nap, végeérhetetlennek látszó kilátástalansággal.

Hogy mi minden az a valami, ami „leköti bennem a dalt”, hogy most már maradjak e lírai megfogalmazásnál? Mindannyiunkat többé-kevésbé szakadatlanul nyomaszt. Kezdve a legközönségesebb kenyérgondoktól a filléres ügyekben való futkározásokig, s a félelmek hideglelős rohamai, szünni nem akaró, tompa szorongások. De talán még ennél is inkább az a nyúlós, undorító massa, amely mindennek hatására elborítja az ember agyát, lehúzza a lelkét, hogy a legnagyobb öröme, ha végre alhatik, s nincs is tudomása arról, mi minden forgolódik lénye megvilágítatlan szegleteiben. Hiszen az a kibíratatlan, ragacsos massa, mely elborítja az ember agyát, az minden áldott nap újra megteremtődik. A háború egyfolytában tart, a mozgósítások is, az elszegényedés is föltartóztathatatlanul, de ami igazán ragacsossá és undorítóvá teszi ezt a masszát, az a manipulációs masinéria, amelyet politikának neveznek, s amely naponta arcul köp bennünket vérlázítóan szemenszedett hazugságokkal, s egy olyan jövő ígéretével, amely e pokolinál is mélyebben pokoli.

„Az elodázott, el nem végzett, a korjelenségek belső tisztázást elspóroló íróletből” következnek sok esetben a szépírói megtorpanások és válságok – mondja Sándor Iván egy vele készített interjúbán. Nehéz ennek a végére járni, mert sok-sok szálból tevődik össze egy-egy alkotói válság, az is lehet, hogy egyéni alkati adottságainkból adódóan következik be vagy marad el a szerencsésebbeknél, s úgyszólván soha semmi kapcsolatban sincs a külvilág válságaival. Nehéz lenne egyetlen írás keretében a mi világunk válságát elemezni. Hiszen ahhoz képest, hogy maholnap nem lesz mit ennünk, minden más csak részletkérdés. De ha mégis megpróbálunk előreláthatatlan jövőnkéről gondolkodni, akkor nemcsak mindennapi kenyerünkre gondolunk, hanem mindenekelőtt az ifjúságra. Hány száz középiskolás és egyetemista tanul például külföldön, mindenekelőtt Magyarországon? Hova fognak beilleszkedni, ha tanulmányaikat befejezték? Oda, ahol tanultak, vagy visszajönnek mégis? Nyilván mindegyikük ott fogja felnőttéletét megszervezni, ahol erre esélye van. Esélye a boldogulásra, a tevékeny és kreatív életvitel kialakítására. Ha a mostani esélyek és esélytelenségek alapján latolgatunk, kétségtelen, hogy élni érdemes életet itthon nem remélhetünk. De elhihető-e, hogy a társadalmi-politikai mozgások ennyire kiszámíthatóak volnának? Mert ha igen, bátran kiírhatjuk Vajdaság „kapujára” is a dantei figyelmeztetést: „ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel!”

Semmilyen megbízható adataink nincsenek arról, hogy mennyien hagyták el végérvényesen vagy átmenetileg Vajdaságot a magyarok közül. Félő, hogy rengetegen.

Nem magyarok is kétségtelenül, s ez lesújtó a többségi nemzet számára is, a kisebbségek esetében azonban egyenesen katasztrófális. Ugyanis nem lehet büntetlenül örökösén újramezenni. Az ember sohasem tanul meg tájékozódni. Egy-egy mikroközösségekben való tájékozódás híján az ember örökké gyökértelen marad. A gyökértelenség viszont értékek híján nem más, mint vegetálás, még ha, tegyük fel, a jóléti társadalmak fogyasztói vegetálásáról van szó, akkor is az: éldöglődés. Értékek teremtése és megőrzése nélkül nincs értelmes élet.

Ritkán sétálok szülőhelyem utcáin. A rajtuk tapasztalható értékpusztulások jobban szívem ütnek, mint másutt. De nemrég úgy adódott, hogy újra megtettem egy bizonyos útvonalat, melyet gyerekkoromban hetente néha többször is. Az egész útszakaszról nem mondanék most egy szót sem. Csak a végállomásról. Egy több lakosztályos földszintes családi ház. Most ismeretlenek lakják. A meszelés és a fakapu most is ugyanaz. A nagykapu félig bedőlve, s szinte teljesen elkorhadva. Csupa gyom az egész virágoskert, a néhai homokozó is, melyet egykor bordóra festett saroktéglák kerítettek körül, mint ahogy az ágyásokat is. Az utcai sarokszoba legjobb gyerekkori barátóm szobája volt. Ma félig üzlet – félig kocsmá. Iszonyú ricsaj és piszok az egész helyiségben. A bejárati ajtóvá alakított ablaktól balra állt a zongora. Mellette könyvespolc. Valahol előtte állott egy kis fekete asztalka (valamelyik nagynéni örökségéből), s rajta (szintén az örökségből) egy nagy és nehéz tengeri kagyló – mélyülő szürke spirálisba sodródva. Valaha két kézzel kellett a fülkhöz emelni, mert olyan nehéz volt. Az a hír járta róla, hogy fülhöz szorítva meghallani benne a tenger morajlását.

Sokat írtam életemben az otthontalanságról. Arról is, hogy emigránsok vagyunk, anélkül, hogy egy tapodtat is elmozdultunk volna a helyünkről. Fogalmaztam úgy is, hogy tősgyökeres idegenek vagyunk születésünk és életünk helyszínén. Pedig csak arról volt szó, hogy nem éreztem eléggé a magam gyökereit, s amit éreztem, az elégedetlenné tett, örökösén hiányérzetekkel telivé. De hát ez természetes is, hiszen aki értékeket akar teremteni és megőrizni, az mindig, mindenütt hiányérzetekkel küszködik. Még jobban meg van verve e hiányok átlátásával és átélésével, ha kultúra tekintetében oly szegényes helyre született, mint amilyen ez a mi vidékünk is, ahol az a kevés is, ami volt, alig egy-két év leforgása alatt semmivé válhat. S erre ez a mostani háború alaposan ráeszméltetett.

Olvasom Czeslav Miłosz esszéjét a száműzetésről. „A száműzetés – írja – épp viszonyítási pontjainktól foszt meg, amelyek pedig segítségünkre lehetnének, ha terveket szövünk, célokat keresünk vagy teendőinket szervezzük meg. A szülőföldjén mindenkit sok kapocs fűz az elődeihez; az írókhoz, ha író, a festőkhöz, ha festő az ember, s e kötődésekben a csodálat és szembehelyezkedés egyaránt jelen van. Igyekezünk őket utolérni vagy túlszárnyalni, hogy nevünk a falunkban, városunkban vagy országunkban megbecsült nevek mellé kerüljön. Külföldön mindebből semmi sem marad, kikerülünk a történelemből – ami mindig egy jellegzetes földdarab története –, s szembe kell néznünk – hogy egy emigráns író szavaival éljek – »a lét elviselhetetlen könnyűségével«.

Egyre riasztóbban tényleges valósággá kezd átalakulni mindaz, amit a száműzetésről írtam valamikor. Tapodtat sem kell odébb mozdulnunk ahhoz, hogy ne ismerjünk rá egy-egy utca lakóira. Alig találunk a magunk számára könyvet a könyvesboltokban. És alig látunk fiatalokat, akik a meglévővel való természetes szembeszegülésükkel is, de tegyék a maguk módján a kultúrát. Létezik, hogy a társadalmi-politikai mozgások egészen kiszámíthatóak? Mert ha igen, itt nem marad hely az élni érdemes élet számára!

„Valami leköti bennem a dalt” – motyogom magamban mindazt továbbra is megnevezhetetlenül, ami még a fenti reflexióknál is komorabb. S hogy miért kötött meg bennem ez a mondat így, hogy dalt emlegetek? Talán azért, mert túlságosan is irreális lett már e szó, nem kötődik már békeidők kispolgári idilljeihez, sem a költészet emelkedettségéhez. Tovatűntségével, messziségével azt a szikrát villantja meg képzeletben, amely – a tökéletes hatástalanság, tehetetlenség állapotában is – utánanyúl még annak, ami nem evilági, hanem irreális. Ez a mozdulat az egyetlen garanciám arra, hogy még mindig nem fogadtam el, hogy az élet itt nem több, mint minden érték híján való éldöglődés.

Egy gesztusértékű szó

Nemrég írtam arról, hogy a dal szó számomra mint valami kis szelence, magában foglalja mindazt, ami bennem az irreális felé nyújtózik. Mert az utánanyúlásnak ez a mozdulata az egyetlen biztosíték arra, hogy még mindig nem fogadtam el: az élet itt többé nem lehet más, mint éldöglődés. Ez alkalommal egy másik ilyen gesztusértékű szavamnál időznék el.

Alig merem leírni e szót: rózsza. Legalább két okból kifolyólag. Egyrészt, mert mérhetetlen erkölcsi hígságra vallhat azon iszonyatok közepette, amelyekben élünk, s a még pokolibbak eljöveteletől való szorongásaink és félelmeink mindennapi tapasztalatai között leírni épp e szót. S mégis megteszem. Ugyanis időről időre mégiscsak vannak hátborzongatóan irreálisnak tűnő felvillanásaim, amikor nem tudom elhinni, hogy az élet itt ezután már csak éldöglődés lehet. Megint az irreális felé való kinyújtózás gesztusértékű mozdulatáról van szó tehát. Másrészt viszont, ha már ezt az akadályt mégis legyűrtem, fölmerül a kérdés, miért épp a rózsza szót választottam. Elmondanám ennek történetét.

Úgy tíz évvel ezelőttig heveny rosszullet fogott el a rózsától. A virág sem érdekelt, csak egy fokkal kevésbé vetettem meg, mint a szegfűt. De hát versbeli rózsára gondolok mindenekelőtt. Nem úgy voltam vele, mint Nemes Nagy Ágnes, aki amikor a versmelékezetről, versmegtartó és verselejtő szokásainkról ír, azt mondja: „De – eléggé meglepő módon – versmelékezetem és -felejtésem nem egy szögletében találkozom rózsákkal, tökéletesekkel és kellemetlenekkel, ilyen-olyan színűekkel, itt-ott fanyar hecsedlilekvárral is. Az emlékezet és a felejtés küszöbét nem a gyom veri fel bennem, hanem a rózsza, ha versről van szó.” Mondom, a magam részéről a lehető legtávolabb álltam ettől; csupa tüskös elutasítás. Számomra ugyanis nem volt érdekes ötezer éves jelképes értelme, hanem kizárólag az, amit ugyancsak Nemes Nagy Ágnes tesz szóvá, hogy ti. „a rózsza mérhetetlen szívóssággal divat maradt az alköltészetben. Fűlsiketítő táncdalokban («modern» sztereotípiák mellett), álnótákbán, slágerekben tartja helyezését”. Jobb ízlésű és érzésű ember tehát ki nem ejtheti a száján, nemhogy leírására vetemedne!

S ez a negatív varázs – úgy tíz év előtt – egyszerre csak egy pillanatra megtört. Bár nem vagyok rendszeres versolvasó, mégis megkockáztatom, hogy a századvégen változni kezd valami „a huszadik századi líra kötelező érzelemmentességének” ezen az „igaz színlelésén”. De az is lehet, hogy nem így van. Csak egy más korosztály máshonnan származó tapasztalatai alapján tűnik így. Igaz, hogy épp ezért akár igaz is lehet. Az sincs azonban kizárva, hogy egy majdani, versekben tetten érhető tapasztalat előszele suhintott meg egy pillanatra. Nincs kizárva, hisz gondoljunk bele, az a totális

pusztítás és pusztulás, egyetemes lecsupaszítás, amely a mai fiatalok felnőtté érésének sorsdöntő tapasztalata itt nálunk, mehet-e tovább „a kötelező érzelemmentesség igaz színlelésének” útján? Az ő útjuk, ha járható lesz egyáltalán, vajon nem egy újfajta bensőségesség keresésében rajzolódhat-e ki? Hiszen akik nem vetették bele magukat az általános rombolásba, a bezárt kapuk, lehúzott redőnyök mögött mégiscsak vizionálják a maguk jövőjét.

Visszatérve ama káprázatos jégtörésre, mely bennem a rózsaszimbólum tilalmán, kötelező elutasításán esett meg, *Rilke: A költő sírfelirata* című rövidke verséhez fűződik. (E verset is Nemes Nagy fordította le, s lám, mégsem „merhettem” mintegy húsz év előtt a rózsát „vállalni”). Így a Rilke-vers:

*Rózsá, te tiszta ellentmondás, gyönyörűség,
Annyi temérdek pilla alatt
Senki sem alszik.*

De itt most újra csak visszarettenek. Féltem a világ e legveszélyeztetettebb jelképét a mindenkori avatatlanok kezétől. S mégis az a beleborzongás abba az „annyi temérdek pilla alatt”-ba, ami megpendül még bennünk, ha valahol az ébrenlét és az álom határán felmerül egy rég álmódott álomtöredék (aranykori töredék?), amikor egyszeriben ott csatangolunk valamely álombeli őszi erdő avarszórta ösvényein, vagy elménkbe villan egy Gulácsy Nakonxipánjából való kiadós havazás, s Pilinszky Schubert-zenéje talán, mint „a gyönyörűségen ejtett örökös baleset”, nem merem tovább mondani.

Tulajdonképpen sohasem tört meg, nem törhetett meg a jég rózsá-elutasításom terén. Mert nincs a valóságnak egyetlen olyan szeglete sem, ahol helye lehetne a titok, delejesség, örökké elérhetetlen álom ama tömérdek pilla alatti ébrenlétének: megletének, amelyet az a bizonyos rilkei rózsá sugalmaz. Igaza van Nemes Nagy Ágnesnek, a rózsá most már mindétig a „szóvátehetetlen” szavaink közé fog tartozni. Tudatalanunknak abba az értelmezhetetlen régiójába, amelyről *Jorge Luis Borges* ír. Versének címe, persze hogy nem véletlenül:

A rózsá

*A rózsá,
a hervadhatatlan, a meg nem énekelt,
e súly és ez az illat, a rózsá,
a mély éjszakák fekete kertjében,
minden kertben és minden este nyíló
rózsá, amely titkos alkímiával
felkelt a széthullt hamuból,
a perzsák rózsája és Ariostóé,
az örökké magányos,
a rózsá, mely rózsák rózsája mindig,
a zsenge plátói rózsá,
a lángoló vak rózsá, a meg nem énekelt,
elérhetetlen rózsá.*

Utánanyúlás e felvillanás mindannak, ami oly irreális. Jobb pillanataink emlékezettartalékaiból való? Emlékezet? Még csak nem is az. Inkább a megvalósíthatatlan tartományába tartozó képzettartalékainkhoz tartozik e rózsza, ahol az az örökké kiszírázhatatlan mag is lapul – hó alatt. Most tél van és halál. Hó pedig, amely alatt az a bizonyos mag – sehol. Hogy a költői kép még pontosabb legyen. Ezzel a leheletnyi rájátszással, ami oly nélkülözhetetlen a valóság költői megragadásához. Költői megragadás és rózsza? Mindezekre gondolni a tudat rájátszásai, hogy a tisztánlátás, ha mégoly lesújtó is, ami látható – elviselhető, fenntartható lehessen.

